

Розділ II

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 343.232.33:351.338.22

Р.І. Тринько,
М.Є. Стадник

ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Розглядаються різноманітні погляди на природу та суть поняття «економічні злочини», їх детермінанти, вивчається рівень загрози економічних злочинів безпеці підприємництва та можливості її попередження.

Ключові слова: економічні злочини, економічна злочинність, економічна безпека підприємництва.



Рассматриваются различные взгляды на природу и суть понятия «экономические преступления», их детерминанты, изучается уровень угрозы экономических преступлений безопасности предпринимательства и возможности ее предупреждения.

Ключевые слова: экономические преступления, экономическая преступность, экономическая безопасность предпринимательства.



We consider various views on the nature and essence of the concept of «economic crimes» and their determinants, we study the level of threat of economic crime and security of the business possibilities of its prevention.

Key words: economic crimes, economic crime, economic security business.



Постановка проблеми. Недосконалість ринкової економіки, кризові умови створили в Україні сприятливі умови для поширення та активізації кримінально-тіньової діяльності (економічної злочинності), яка формує «паралельну» економіку, сприяє зрощуванню криміналітету й владних структур, перешкоджає зростанню добробу-

ту населення, загрожує існуванню підприємництва в Україні та її самої як держави.

Саме тому дослідження, присвячені проблемам економічної злочинності в Україні, є надзвичайно актуальними і заслуговують на посилену увагу з боку науковців, практиків, можновладців тощо.

Стан дослідження. Питанням суті, аналізу, прогнозування економічної злочинності у різний час присвячували свої праці такі науковці, як О. Алексєєв, В. Білоус, М. Бойко, М. Бучко, Б. Волженкін, К. Гуцалова, О. Дементьєва, А. Долгова, О. Кальман, В. Коваленко, В. Корж, С. Кравчук, С. Кряковцева, Б. Кузьменко, О. Литвак, С. Мазур, А. Медведєв, М. Мельник, І. Озерський, П. Панченко, В. Пововаров, В. Попович, Е. Сатерленд, Б. Свенсон, Є. Стрельцов, О. Титаренко, А. Яковлев. Однак за відсутності чітко законодавчо закріпленого трактування суті «економічної злочинності» наукові розвідки з даної проблеми триватимуть і далі, а проблема впливу економічної злочинності на розвиток підприємництва та державотворчих процесів в Україні залишиться до кінця невирішеною.

Метою даної статті у зв'язку з вищевикладеним є з'ясування суті категорії «економічна злочинність», виявлення детермінант і пошук способів її попередження в Україні.

Виклад основних положень. Аналіз процесів, що відбуваються в економіці держави, свідчить про проникнення інтересів криміналітету в сферу економіки. Саме тут набувають все більших масштабів негативні явища. Діапазон економічних злочинів розширюється від звичайного розкрадання державного майна до великомасштабних афер, а також до встановлення контролю за цілими галузями національної економіки (паливно-енергетичний комплекс, нерухомість, значні бюджетні активи, експортні операції тощо).

Тепер економічна злочинність визначає характер і напрям реформ як у сфері економіки, так і в сфері державотворення й системі правоохоронної діяльності. Так, наприклад, за даними Міністерства економіки, обсяг тіншового обігу за 2007 рік обчислювався в 180 млрд грн. 80% товарів широкого вжитку надходять до України за тіншовими схемами контрабандним шляхом. За незалежними експертними оцінками, близько 90% приватизованих підприємств працюють під контролем кримінально-олігархічних кланів, а тіншова економіка становить 50-60%. Таким чином, ситуація зі злочинністю в Україні має яскраво виражене економічне підґрунтя. На відміну від країн із розвинутою демократичною структурою та політичною стабільністю, економічна організована злочинність у нашій країні зосереджена переважно у сфері господарської діяльності та управління нею [1].

Надзвичайних обертів набирає і розвиток корупції, що становить реальну загрозу національній безпеці України. У 2009 році правозахисна організація Transparency International за результатами проведеного нею дослідження оприлюднила звіт «Барометр глобальної корупції-2009», за яким Україну визнано найкорумпованішою з-поміж «нових незалежних країн» та інших країн, що були включені до переліку [2].

Позитивним моментом стало те, що в 2009 році протидія кримінально караній корупції посилилася. Майже на третину більше службовців, які обіймають керівні посади, було притягнуто до відповідальності за корупційні діяння. За минулий рік за фактом давання хабара було порушено понад 40 кримінальних справ, 28 із них передано до суду. Стосовно 11 суддів, підозрюваних у хабарництві, було винесено обвинувальні вироки [3].

Новим високопродуктивним злочинним бізнесом є рейдерство. За оцінками експертів, в Україні діють до 50 професійних рейдерських груп. У річному вимірі рейдерство забирає від 2 до 3 млрд доларів. Судова практика свідчить, що тенденція до розповсюдження рейдерства зростає. У 2008 році на розгляді в Судовій палаті Верховного Суду України перебувало близько 4,5 тис. справ за спробами рейдерського захвату. На думку експертів, до поля зору правоохоронців не потрапляє й десятої частини здійснюваних атак. Рекет і рейдерство в сучасній Україні позбавляють ініціативи тих, хто намагається відродити вітчизняне підприємництво [4].

Набувають розвитку і злочини у фінансово-кредитній сфері: «відмивання» коштів, махінації з фальшивими авізо; неповернення кредитів; розкрадання бюджетних коштів через проблемні банки; незаконне обготівкування; незаконне відшкодування ПДВ; виведення валютних активів за кордон тощо. Отримані злочинним шляхом кошти ідуть, знову ж таки, на фінансування злочинності.

За даними аналітиків Міжнародного валютного фонду за 2000 рік, відмивання коштів у світі досягає 5% загального внутрішнього продукту або 1,5 трлн. доларів. В Україні ця сума становить до 5 млрд грн. щорічно [5].

Для легалізації кримінальних доходів використовується сфера страхування, де фіктивні страхові фірми використовують некомерційні підприємства, благодійні фонди тощо, які перебувають поза увагою фіскальних та інших наглядових і контрольних органів, для надання легального вигляду своїй діяльності.

Розвал напрацьованих механізмів керівництва державою та контролювання криміналітету, недосконалість законодавства, впрова-

дження ринкових відносин, відсутність належного митного та пропускного режимів через державний кордон України, корумпованість окремих службовців Державної митної служби, Державної прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України сприяють зростанню економічної злочинності, зокрема контрабанди. Колишні спекулянти стали бізнесменами і тепер вільно без побоювань покарання за злочинні діяння продовжують обкрадати нашу державу та її громадян.

Особливо це відзначається останніми роками. Так, за статистичними даними МВС України, у 2005 р. Органами внутрішніх справ виявлено 1089 фактів незаконного вивезення товарів на загальну суму 164,9 млн. грн. За матеріалами ОВС України було порушено 160 кримінальних справ, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів, 75 із яких за контрабанду. У 2007 р. виявлено вже 3200 правопорушень, пов'язаних із увезенням до України товарів на суму понад 55 млн. грн. [6].

Загалом від економічних злочинів потерпає кожне друге підприємство, в той час як у світі їх виявляють у кожній третій організації. За даними щорічного всесвітнього огляду динаміки економічної злочинності, які проводить компанія Pricewaterhouse Coopers, Україна у 2009 р. посіла шосте місце за кількістю економічних злочинів серед 56 країн світу. Вищі позиції зайняли лише Росія з рівнем економічної злочинності 71%, ПАР – 62%, Кенія – 57%, Канада – 56%, Мексика – 51%. Рівень економічної злочинності в 2009 році становив 45%. Більше за все наші компанії страждають від хабарництва і розкрадання майна своїми ж співробітниками [7].

Проведене дослідження виявило, що більше половини всіх економічних злочинів в Україні виявляється завдяки корпоративному контролю. На відміну від іноземних підприємств, у нас майже не використовують внутрішній аудит. Експерти також вважають, що основна причина криється в нашому менталітеті, оскільки більшість керівників компаній стверджують, що їм легше терпіти 15% крадіжок на фірмі, ніж створювати механізми її контролю [7].

Попри реальне існування економічної злочинності, їх загрозу національній безпеці України, а також частому використанню в науковому обігу, загальноприйнятого кримінально-правового та кримінологічного поняття «економічна злочинність» досі не існує. Тож спробуємо вивчити існуючі підходи до трактування поняття «економічна злочинність» та виробити власне його бачення.

У 1939 році на щорічній зустрічі Американської асоціації соціологів (American Sociological Society) американський вчений Е. Сазер-

ленд вперше до наукового обіходу ввів термін «білокомірцева злочинність», під яким він розумів злочин, що здійснюється респектабельною людиною з високим соціальним статусом у процесі виконання професійної діяльності [8].

Попри це підґрунтя для дослідження економічної злочинності в світі зробили, в основному, праці Головного директора Ради з попередження злочинності при Департаменті юстиції Швеції Бу Свенсона, який саме замість терміна «білокомірцева злочинність» ввів термін «економічна злочинність» і запропонував розуміти її як злочини, «що мають прямим мотивом економічну вигоду». Крім того, він зазначав в як ознаки економічної злочинності систематичність, триваючий характер та здійснення у межах легальної господарської діяльності, на підставі якої виникають злочинні діяння [8].

Незважаючи на численні спроби дослідити різними авторами природу економічної злочинності, серед сучасних науковців ще не вироблено єдиного трактування цього поняття.

В часи існування Радянського Союзу застосовувались різноманітні терміни: «злочини в сфері економіки», «економічна злочинність», «злочини економічного характеру». Часто їх ототожнювали, а до їх складу найчастіше відносили загальні господарські злочини (в тому числі екологічні), злочини у сфері промисловості, сільського господарства, торгівлі та побутового обслуговування, господарські злочини як прояв паразитизму та засіб отримання та приховування нетрудових доходів, транспортні злочини, посадові злочини, та, за певних умов, деякі злочини проти держави, військові злочини та загально кримінальні злочини, що вчинюються з корисливих мотивів [8].

Нині вченими також ототожнюються дані терміни. Так, О. Яковлев рівнозначно використовує поняття «економічні злочини» та «злочини у сфері економіки». Він вважає, що економічні злочини (наприклад, розкрадання, крадіжки, хабарництво) – це злочини корисливі, майнові, і, разом з тим, це злочини у сфері економіки. Також він зазначає, що економічна злочинність – це сукупність корисливих зазіхань на власність, порядок управління народним господарством, що вчинюються особами, які виконують певні функції у системі економічних відносин [9].

Чітке розмежування досліджуваних термінів здійснив у своїй статті П. Панченко. Так, він запропонував розрізняти:

- злочини в сфері економіки – переважно господарські злочини, вчинювані в різних сферах;
- економічну злочинність – господарські злочини та розкрадання;

– злочини економічного характеру – інші діяння, що пов’язані із спричиненням матеріальної шкоди чи отриманням матеріальної вигоди [10].

Доцільно також звернути належну увагу на визначення «економічної злочинності», яке дав О. Литвак. Він наголошує, що не слід плутати поняття «економічна злочинність» з крадіжками, грабежами, розбійними нападами. Останні злочини можна вважати економічними лише за умови, що вони мають на меті усунути або послабити конкурента або обумовлені іншими, специфічними для цієї категорії правопорушників, розуміннями [11].

Таким чином, економічна злочинність – це корисливі діяння, основною метою яких є привласнення недозволеного. Якщо протиправне діяння вчиняється неодноразово, упродовж тривалого періоду, систематично в рамках звичайної (непримітивної) економічної діяльності, то його можна вважати економічним злочином.

О. Литвак пропонує розуміти під економічною злочинністю сукупність навмисних корисливих злочинів, які вчиняються посадовими особами, іншими працівниками підприємств і установ, незалежно від їх форм власності, шляхом використання посадового становища і місця роботи, злочинних промислів, що здійснюються без використання службового становища та місця роботи, а також злочинів, пов’язаних з наркобізнесом і торгівлею людьми» [11]. Хоча, на нашу думку, два останніх види злочинів доцільно виділяти в окрему групу і не відносити до економічної злочинності.

Дещо обмежує визначення економічної злочинності рамками тіньової економіки В. Попович, який розглядає її (економічну злочинність) як одне з джерел утворення тіньової економіки у межах розробки спеціальної теорії детінізації економіки, її категоріального апарату, придатного об’єктивно відобразити та дати наукове пояснення економічним, криміногенним та іншим юридично значимим аспектам тіньового фінансово-господарського обороту речей, прав, дій [12].

Досить широке та змістовне визначення економічних злочинів дав О. Титаренко, який запропонував під економічними злочинами розуміти умисні корисливі злочини, що вчинюються у сфері економіки службовими та іншими особами, які включені в систему економічних відносин і посягають на ці відносини, а також на порядок управління економікою в різних галузях господарства, заподіюючи при цьому шкоду економічним інтересам громадян, суб’єктів господарювання та держави [13].

Вивчивши численні трактування економічної злочинності американськими, західноєвропейськими та вітчизняними спеціалістами,

автори вирішили погодитись з визначенням, даним О. Дементьєвою: «Економічна злочинність – це протиправна діяльність, що завдає шкоди економічним інтересам держави в цілому, приватного підприємництва й окремих громадян, постійно і систематично здійснюється з метою збагачення в межах і під прикриттям законної економічної діяльності, як фізичними, так і юридичними особами» [14].

О. Дементьєва також визначає основні ознаки економічної злочинності:

- мають корисливий характер;
- здійснюються в процесі професійної діяльності;
- здійснюються в межах та під прикриттям законної економічної діяльності;
- анонімність жертв;
- характеризуються триваючим систематичним множинним характером;
- спричиняють шкоду економічним інтересам держави, підприємства або громадянина;
- здійснюються, в основному, без використання насильства;
- велика відстань між злочинцем і жертвою;
- складність визначення персональної відповідальності;
- нематеріальний характер жертв;
- неочевидність факту скоєння злочину;
- високий рівень латентності [14].

До цього переліку ознак економічної злочинності можна додати:

- високоінтелектуальний характер злочинів;
- застосування найпрогресивніших техніки та технологій;
- швидке пристосування до змін в економіці та законодавстві, до нових методів і форм підприємництва.

Формування та функціонування економічної злочинності відбувається під впливом багатьох різноманітних чинників. Усіх їх спеціалісти поділяють на три великі групи: короткострокові, середньострокові та довгострокові.

Короткострокові чинники відзначаються тривалістю дії від кількох місяців до кількох років. До них в Україні можна віднести усі фактори, що пов'язані з формуванням ринкових відносин, глобальною фінансовою кризою тощо. Зокрема, нерозвиненість ринкової інфраструктури, неефективність державного контролю у цій сфері, недосконалість правового забезпечення регулювання економічної злочинності, недосконалий рух інвестицій, капіталів, товарів, робочої сили, значний податковий тиск, зубожіння значної частини населення, розбрат у суспільстві.

Середньострокові чинники можуть діяти досить тривалий період часу (близько 40 років), протягом якого відбуваються суттєві зміни в економіці. Це можуть бути: корупційні прояви, високий рівень монополізації економіки України, сировинна спеціалізація виробництва і експорту, надмірне адміністративне втручання в економіку, значні управлінські витрати, наявність потужного антиринкового військово-промислового комплексу, кумівство в економіці, надання численних пільг певним юридичним та фізичним особам.

Довгострокові чинники мають надзвичайно тривалий період дії і глобальний вплив на економічну злочинність. Це недосконалість господарського механізму щодо використання різних форм власності, ножиці цін, відсутність цивілізованих ринкових відносин, добросовісної конкуренції, одночасна присутність в механізмі регулювання економіки України двох форм: ринкової та командно-адміністративної, які постійно вступають у протиріччя, недосконалість правового та інформаційного забезпечення підприємництва, інтеграція країни у світове співтовариство.

Нейтралізація або повне усунення тих негативних факторів, що спричиняють появу і відтворення економічних злочинів, є необхідною умовою цілеспрямованого ефективного розвитку економіки країни.

Попередження економічних злочинів може бути ефективним лише за умови комплексного застосування правових, економічних, організаційно-управлінських, технічних, фінансових, культурно-виховних та інших заходів. Причому застосовувати їх слід на усіх рівнях: загальнодержавному, обласних, районних рівнях, на окремих підприємствах, в установах і організаціях, щодо окремих громадян.

Висновки. Насторожує той факт, що при нарощуванні масштабів поширення економічних злочинів в Україні ті заходи, що вже застосовуються для їх нейтралізації, виявляються малоефективними. Таким чином, потребує глибшого дослідження весь комплекс попереджувальних заходів, а особливу увагу слід приділити ролі держави, підвищенню рівня життя громадян та формуванню у них демократичного світогляду.

1. Кальман О. Щопротивиставити злочинності? / О. Кальман // Дзеркало тижня. – 2009. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1050/65593>.

2. Україну визнано найбільш корумпованою країною світу: Інформація ІАЦ Publicity. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.publicity.kiev.ua.

3. Підсумки роботи прокуратури за 2009 рік // Правовий тиждень. – 2010. – № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legalweekly.com.ua/article/.

4. Зозуля Є. Економічна злочинність на сучасному етапі розвитку державотворення в Україні / Є. Зозуля // Журнал «Схід». – № 2 (102). – 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=61386
5. Київець О. Україна в контексті відмивання коштів / О. Київець // Юридичний журнал. – 2004. – № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justinian.com.ua/.
6. Погорецький М.А. Підвищення ефективності боротьби з сучасною контрабандою / М.А. Погорецький // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 18.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukros.info/analitika/detail.php?ID=1564>
8. Гуцалова К. Кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності: проблемні питання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1488>.
9. Яковлев А.М. Социология экономической преступности / А.М. Яковлев. – М., 1988. – С. 50–52.
10. Панченко П.Н. Преступления, посягающие на экономическую систему СССР // Проблемы борьбы с преступлениями в сфере экономики: межвузовский сборник научных трудов. – К., 1990. – С. 4.
11. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика / О.М. Литвак. – К., 1997. – С. 86.
12. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології / В.М. Попович. – К.: Правові джерела, 1998. – С. 402–405.
13. Титаренко О. Кримінологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості: монографія / О. Титаренко. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 196 с.
14. Дементьева Е.Е. Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах: дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Е.Е. Дементьева. – М., 1996. – С. 30.



УДК 338.2:334.722.8

В.І. Франчук

АНАЛІТИЧНА РОЗВІДКА ЯК ВИДОВА ФУНКЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

Досліджуються підходи до сутності і змісту розвідувальної діяльності підприємств, пропонується і обґрунтовується видова функція економічної безпеки акціонерних товариств – аналітична розвідка.